

Aspecte ale coordonării prin joncțiune în limba română veche

Ștefan Găitănanu*

Facultatea de Litere, Universitatea din Pitești, Str. Gh. Doja 41, 110253 Pitești, România

Despre articol

Istoric:

Primit 31 octombrie 2015

Acceptat 23 noiembrie 2015

Publicat 12 februarie 2016

Cuvinte-cheie:

conector transfrastic

enunț omogen

valență sintactică

Rezumat

Abordarea coordonării prin joncțiune din perspectivă evolutivă a urmărit să edifice valorile discursive ale conectorilor, în formula completă a tiparelor acestei relații sintactice, și felul în care norma literară a selectat în timp elementele din fiecare subclasă. Au fost preluate informațiile statistice și cele referitoare la distribuția în ariile dialectale din studiile de specialitate recente, lucrarea recurgând numai la exemplificări diverse, din textele românești ale primelor trei secole, evidențiind astfel continuitatea proceselor. Obiectivul principal al cercetării a fost integrarea în sistemul coordonării a tiparelor pe care cercetarea de până acum le-a neglijat în cea mai mare parte, chiar când era vorba de limba română actuală. A fost descrisă, de asemenea, (la raportul adversativ) și coordonarea din frazele de tip periodic, concesivă și condițională (aceasta din urmă nesemnlată în limba actuală), ca un fapt de continuitate: latina populară – limba română.

1. Preliminarii

A propune o descriere a coordonării în limba română veche pare mai degrabă o provocare pentru gramatica actuală (**GALR**, I, II; **GBLR**), care nu a realizat o definiție completă a acestei relații, în concordanță cu gradul ei de complexitate (cele șapte tipare sintactice prin care aceasta se manifestă). În mod fundamental, coordonarea se realizează între două sau mai multe propoziții principale (cu regent \emptyset) și între unități sintactice subordonate, raportate la: identitatea regentului (aflate în aceeași poziție ierarhică, deci în același plan); valența sintactică (ce determină natura funcției) și nivelul sintactic (propozițional sau frastic).

În conformitate cu aceasta, există în limba română actuală, identificabile și în limba română veche, șapte tipare sintactice: primul se referă la coordonarea propozițiilor principale; trei angajează unități care îndeplinesc aceeași funcție sintactică (satisfac aceeași valență), în cadrul coordonării omogene; trei se întâlnesc în cadrul coordonării neomogene (valențe diferite, funcții sintactice diferite). Această configurație permite o definiție completă a coordonării: o relație între două (sau mai multe) unități sintactice omogene (identitate de valență și funcție) și neomogene (valențe / funcții diferite), aflate la același nivel (propozițional sau frastic) sau la niveluri diferite (propozițional-frastic), având același regent (sau regent \emptyset), în cazul propozițiilor principale.

2. Coordonarea copulativă

Coordonarea copulativă se detașează de celalte tipuri de coordonare, atât prin frecvență, cât și prin complexitate (angajează toate cele șapte tipare sintactice).

În limba română veche, acest raport dispune de un inventar mai mare de conectori decât în limba actuală: *și, și și, e, i, de, cu*; locuțiunile *și cu, împreună cu, precum și*; corelativele *atît..., cît și, nu numai ... ci (dar...)* și; *nici..., nici; ni..., ni...*

2.1. Conjuncția *și* a evoluat din adverbul latinesc *sic*. Relația formală și semantică dintre conjuncții și adverbe era cunoscută încă din latina clasică: „*Si est le même mot que sic, sans la particule postposée, et le sens ancien en est ‘en ce cas, ainsi’*” (Ernout & Meillet, 1994, p. 622).

* Adresă de corespondență: stefan_gaitanaru@yahoo.com.

În limba română este vorba de o deplasare similară: „Din numeroasele exemple atestate la scriitorii popularizanți din sec. al III-lea – al VI-lea reiese că *sic* (*așa*) a primit cu timpul înțelesul de *apoi*. Cu acest înțeles el a început să-l întărească pe *ac* și pe *et* și, ulterior, în anumite cazuri și regiuni, să exprime singur înțelesul copulativ” (ILR II, p. 108). Faptul că s-a gramaticalizat astfel în latina populară conduce la ideea că era în uzul cotidian al traducătorilor și al pisarilor de acte și documente de mai târziu, explicându-se astfel devansarea ca frecvență, în texte, a celorlalte sinonime (*e*, *i*) și impunerea exclusivă în norma literară ulterioară.

Stabilitatea lui *și* se observă și din faptul că apare într-o diversitate de contexte, unde adoptă o multitudine de valori, de la conversiunea adverbială, pînă la utilizarea expletivă.

Ca adverb (*și* = *chiar și*), este foarte frecvent: *Și arătîndu-l boiarii l-au și îmbrăcat cu caftan de domnie* (NL, 202/10); *au luat banii și l-au trimis la Dabije-vodă și cu banii* (NL, 216/21–22); *s-au tras la Moscu, unde și moartea i s-au prilejit acolo* (U, 113/6–7); *cui iaste poftă mai pe deplin și mai pe larg a le ști, și alte cărți vază, iară și a lui Filip Cloverie* (ITR, 63^v/1–2); *De la cari și pînă astăzi pe alocurea să veade* (ITR, 42^f/10); *căci lacomul și sătul, flămînd iaste* (CO, 431, 39/4)...

Stă, de asemenea, în locul mai multor conectori adversativi: *Cît nu era nuntă, și era minune* (NL, 237^v/11–12); *Rrost au și nu grăiescu, ochi au și nu vădu; urechi au și nu aud și nasure au și nu aput. Mînru au și nu pipăiesc, picioare au și nu merg* (PH, 185); *Că nime nu face într-ascunsu ceva și caută să fie vestit* (NTB, 114^f/36).

În coordonarea internă, pune în relație două unități semantice cu același sens: *să le facă știre cum și în ce fel lucrurile s-au strămutat* (RG, 131^v/3); *că pururea și mai totdeauna pre stîrvul dobitocului pasirea să pune* (CO, 441, 56/6).

Valorile de subordonare sînt determinate, de cele mai multe ori, contextual: *iară eu n-am crezut aceie, fiindu tu atîta înțelept și să te bați cu muierile* (A, 42^v/4–5). Același lucru se poate spune și despre „valoarea” expletivă: *văzîndu că n-are ce face și oștii leșești și socotindu și răceala acestor doă țări la bătaie și au purces înt-aceiași dzi cu noaptea îndărăptu* (MC, 221, 11–13); *s-au dus în Ardeal și căci că cunoștea că nemții nu urma* (RG, 140, 9).

Rareori, participă la adicția de conjuncții (cf. Dragoș, 1995, p. 69): *zicînd că mai multe oști sînt estimp decît în ceilalți timp și cum că și sultanul să fie intrat în țară* (RG, 146, 15–16).

Au fost descrise și valorile pragmatice ale lui *și*, de la cea de conjuncție logică la cea de marcator discursiv, în diferite ipostaze: „O serie întreagă de valori textuale ale marcatorului discursiv *și* par a decurge în urma pierderii valorii de conjuncție logică. Multe dintre funcționalitățile discursive ale lui *și* în ipostază de marcator discursiv sînt de structurare a discursului, specifice funcțiilor conative, fatice și metalingvistice ale limbajului” (Ștefănescu, 2007, p. 176).

2.2. Conjuncția *i* a fost transpusă din originalele slavone de traducătorii primelor texte religioase. Nu se întilnește, de exemplu, în CV, dar este frecventă în celelalte texte rotacizante: *I smirna i stactie i casie de veșmintele tale, de păsoniul rădzimașilor, dentru ei veseliră-te* (PH, 38^v/3); *Derept-acea veselește-se înrema me i bucură-se* (PS, 20^f/1). În schimb, în actele și documentele oficiale, în care persistau încă tiparele slavone, este foarte frecventă: *Mărturie punem: pan Dumitru dvornic i pan Dan vel-logofet i pan Pană vistiar i Ștefan comis i Cîrstea armaș (...) i Voico vistiar i Pepele logofet i Simeon pitar i Andreico comis i Vladul logofet i Trifa sulger* (DÎ, 212).

Ocurența lui *și*, în cele mai multe dintre texte, rămîne totuși dominantă: *Să se știe ce-am cheltuit pre iazul de la moară (...): aspri gata 3890 și 10 vaci grase și 10 oi și 12 rîmători grași și 4 bivoli și 200 de oboroace de grîu și alte bucate multe mîncătoare* (DÎ, 98–99); *și amu pus și mărtorie: popa de Budești și Pădure și Toaderu și Stan Zorilă și Ivan și Paraschiva și Dragomir* (DÎ, 107).

Uneori, *i* se întilnește alături de *și* în aceeași unitate textuală, indiferent de natura ei: *Pristănită împărății de pămîntu i giudeatele adunrară-se depreună pre Domnul și spre Hristosulu lui* (PH, 1^v/2); *Și mărturie Brătian și Ion și Pătru i Drăgoi* (DÎ, 99); *Și mărtorie: Tudor neguțător și Manea și Fătul și Petrică i Neagul și Miho și Lazăr i Andreiu i Lușan i Vocilă i Stanciul și den Comarnic popa Radu și încă mulți oameni buni* (DÎ, 109).

A fost păstrată în uz, întâlnindu-se chiar în textele cronicilor muntenești (Stan, 2013, p. 326), datorită remanenței actelor aparținând stilului juridic-administrativ: „conjuncția care se repetă este conjuncția slavă *i*, perpetuată în formulele din documentele oficiale, pînă la sfîrșitul perioadei cercetate” (1780) (Frâncu, 2009, p. 372–373).

2.3. Conjuncția *e* (lat. *et*), aflată în concurență cu sinonimele *și* și *i*, urma să se diferențieze de acestea prin sens. Astfel, a fost preluată în unele dintre manifestările sale valoarea conjuncției adversative *a*, din textele slavone: „în textul slavon, îi corespunde conjuncția adversativă *a*” (Costinescu, 1981, p. 155). Există multe enunțuri care atestă o astfel de utilizare: *Cum easte ascultătoriu cuvîntului, e nu făcătoriu* (CV, 57^v/12–13); *credință grăiaște că are e lucru nu are* (CV, 60^f/10–11); *de lucru drepteadză-se omul e nu de credință singură* (CV, 61^f/12–13); *pristănia în toată cale re, e de reu nu socoti* (PS, 54^v/7–8); *demăreța înfluri-va și trece-va e sera cade, vestejește și usucă-se* (PS, 148^v/8–9); *Că tatăl mieu și muma mea lasă-me, e Domnu făgădui-me* (PH, 22^f/1); *multe lucrure și seamne lăsaiu spre voi e voi nu-și vă încredzut* (CS, 1^v/8–9); *Mișeii plîngu după voi e voi nu-i miluiți* (CS, 2^f/1–3).

În unele traduceri (*Codicele Bratul, Codicele Voronețean, Praxiul Coresian și Apostolul Iorga*), valoarea adversativă a acestei conjuncții primează. În schimb, „cu funcția și valoarea etimologică, *e* înregistrează cel mai mic număr de ocurențe” (Gafon, 2001, p. 163).

În tendința de a ieși din seria sinonimică, acest conector a adoptat chiar o distribuție caracteristică adversativelor, întrucît „nu stabilește raporturi de coordonare între părți de propoziție, ci numai între propoziții și fraze” (Frâncu, 2009, p. 201). Acest lucru o apropie de celelalte conjuncții adversative, care stabilesc „raportul adversativ doar între propoziții” (GALR, II, p. 20).

Adoptarea sensului adversativ nu s-a dovedit o soluție viabilă, întrucît și în astfel de contexte, ca și în cele copulative, concurența era puternică: *Tremeșu și a doua carte, iară nu-și vă încredzut cuvîntului mieu. Tremeșu și a treia scriptură, multe lucrure și seamne lăsaiu spre voi, e voi nu-și vă încredzut* (CS, 1^v/5–9); Alteori, se află în context cu și, cu ambele valori: *Acela e Dumnedzeu nostru; și acela feace noi, e nu noi, e noi săm oamenii lui și oile pașiștei lui* (PH, 169)...

Trebuie semnalată, totuși, și valoarea asociativă: *și aceia lăsă acie, e însuș intră întru gloată* (CV, 1^v/7–8); *se necuratul abia se spăsește, e necuratul și păcătosul iuo se voru ivi?* (CV, 81^f/11–13); *și lăuda-vor Domnulu cei ce-l vor ceare, e vie va fi înrima loru* (PH, 18^f/6–7); *A legiei-călcătorii gilăluuii, e leagea ta îndrăgiu* (PH, 107^f/5); *cu trestie mă ucidea pre capu e în miru și în picioare ei-mi bătură găvoazde e cu oțat și cu fiare mă adăpară* (CS, 3^f/7–11).

De asemenea, se poate consemna și ocurența, cu valoare copulativă, între părțile de propoziție: *Mearrsără pre urma lui pînă la Asiiia e Șopatăr bereaninul și soluneanii Aristarhu și Secundu și Gaie derveaninul și Timotei și asiianii Tihic și Trofimu* (CV, 7^v/10–14); *Ști Domnul burătatea cinstitori din năpasti a-i izbăvi e nedereptii în dzua de giudețu în chinu a-i veghiia* (CV, 86^v/11–14).

Concurența dintre *e* și *și*, controlată statistic, este elocventă: „În CV, *e* se întâlnește de 58 de ori, iar *și* de circa 850 de ori; în PO *e* este de 12 ori, iar *și* de circa 3900 de ori; în CS *e* are 30 de ocurențe, iar *și* are peste 1000 de ocurențe...” (Frâncu, 2009, p. 147).

Traversînd cele trei direcții (adversativă, asociativă și narativă, ce va fi analizată ulterior) conjuncția *e* nu este distribuită într-o zonă liberă în care să se specializeze, așa încît, în secolul al XVI-lea, dispăre, și impunîndu-se ca normă generală în texte (cf. Frâncu, 2009, p. 201; cf. și ILRL, p. 160).

2.4. Conjuncția *și și*, cu o frecvență destul de mică, a cunoscut două interpretări contradictorii. Astfel, Hasdeu și Densusianu au considerat că fenomenul se înscrie în procesul mai amplu de repetiție a conjuncțiilor coordonatoare: „și și, ca repetiție de întărire, apare uneori acolo unde în limba de astăzi se folosește un singur și: *necurăția, chinul rîvnirei, ceaia reaua și asupriciunea, camătă și și alalte*. CC², 49” (Densusianu, 1961, p. 185). Din Cazania lui Coresi din 1581 sînt expuse și alte contexte: *Și cu glasul său mîngie inimile ucenicilor săi și și spămîntare lor tocmi* (CC², 147); *Că cu pierdere amu avuției și și alte năpăști cătră el trage pe noi* (CC², 272); *Și ca lu Dumnezeu slavă dîndu-i și și altora pildă le fu a proslăvi și a lăuda pre Dumnezeu* (CC², 505) (apud Dimitrescu, 1973, p. 45); *mai virtos singuri patriarșii și și mitropoliții să mărturisească*

(ITR, 44^r/72); *toate crăiile și și toate domniile au început a să dezbate* (ITR, 60^v/5–6); *în tot chipul au nevoit a-i scoate du pren biruințele lor și și cu mare puteare (...) i-au biruit de multe ori* (ITR, 69^r/3–4).

Uneori se folosește transfrastic, la începutul unui enunț: *Și și den tătării, ce el zice numai că din Ardeal și din Moldova pînă la Crim i-au gonit* (ITR, 53^r/14–15).

A doua conjuncție din structurile anterioare realizează, după expresia lui Densusianu (1961) „une répétition de renforcement”, dobîndind valoare de adverb (*chiar*). Constituirea structurii este reflectată corect: „Într-adevăr, diferența dintre cei doi și succesivi se realizează prin raportarea la accent: primul și, neaccentuat, este conjuncție, iar al doilea și, marcat prin accent (corespunde semantic lui *etiam* sau *iam*), este adverb” (p. 185).

Valoarea adverbială, așa cum s-a văzut, este îndeplinită de și, care, de regulă, nu se află în enumerații (= *chiar, chiar și*): *Tremeșu și a doua carte (...) Tremeși și a treia scriptură* (CS, 1^v/5, 7); *arătîndu-l boiarii l-au și îmbrăcat cu caftan de domnie* (NL, 202/10).

În expresia și și (= și *chiar*) (Stan, 2013, p. 326), primul și nu-și pierde valoarea de conector, așa încît să se considere, în ciuda unor premise corecte, că raportul trece în juxtapunere: „dacă ne referim la poziția parataxei și conjuncție – și adverb în frază, remarcăm ocurența cuplului amintit între două elemente relativ egale în planul semnificației” (Dimitrescu, 1973, p. 45).

Distincția între *chiar și* (adverb) și și *chiar* (conector) se face prin substituție: *A mîncat și cojile din farfurie. A mîncat chiar și cojile din farfurie; *A mîncat și chiar cojile din farfurie.*

Fenomenul se întîlnește și la alte conjuncții: *aiave să veade că nici o povățuitură, nici un ajutoriu, nici nici o luminare avem de la pămînteanii noștri* (ITR, 6^r/5–6); *Ci nici o potrivire nice nici o asemînare avînd* (ITR, 15^v/4); *că nici o taină, nici nici o ascunzătoare lumească (...) nu e care să nu să afle* (ITR, 19^v/8–9); *nici frica lui Dumnezeu, nici nici vreo bunătate sau vrednicie pe sine să veade* (ITR, 41^r/3–4); *a căroră nici casele, nici avuțiile dupre aici răpîte și smulte, nici nici rod dintr-înșii să mai pomenesc* (ITR, 43^v/4–5).

2.5. Conjuncția *de* avea în limba română veche o funcționalitate mai extinsă decît în limba actuală: „O conjuncție copulativă de o valoare deosebită e *de*. O întîlnim foarte des în textele rotacizante, acolo unde limba de astăzi întrebuițează cînd *de*, cînd și” (Candrea, 1916, p. CCXXIII).

Valoarea copulativă se întîlnește mai ales după verbe care nu implică o anumită direcție, o intenționatitate: *grăi glas din ceriu de dzisă așa* (CS, 1^r/13–14); *Deci o luo piatra patriarbul cel mare de o desveace* (CV, 1^r/15–17); *Și Solomon scrie de zice că sufletele drepte mergu în mîna lui Dumnezeu* (A, 139^r/3–4); *ceare de la menre de-ți voiu da limbile partea ta, capetele pămîntului* (PH: 1^v/11); *feciu omu întîie Adamu de-l feciu în chipul mieu* (CS, 2^v/5–7); *omul cela ce să va afla de va dzice că nu e de Dumnezeu faptă* (CS, 8^v/4–7); *Ce încă mă vor da de mă vor omorî* (S, 101^v/12–13); *Și bărbatul mieu easte afară de șade cu priiatenii* (S, 105^v/7–8); *carele cu episcopii efeseilor poruncește noao tuturor de dzice* (VO₁, 1^r/20–21); *învață fericitul Pavel pre gălăteani de dzice* (VO₁, III^v/17–18); *cum arată așjidere dumnezăiescul Iacov apostol de zice* (VO₁, 3^r/5–6); *Și au dzis armașului de i-au luat gîrbaciul* (MC, 205^v/5–6); *apucase Gavrilăș logofătul și cîțiva boieri de la țară de să închisesă acolo* (MC, 248^v/1–2); *vornicul Ureche scrie de zice* (U, 2^v/8–9); *scrie la un letopiseș moldovenescu de zice* (U, 68/9); *ci strîngea păstorii din munți și argații de-i într-arma* (U, 30/1–2).

După verbele de mișcare, valoarea finală primează: *și se delungă de ei de-și alese ucenicii* (CV, 2^r/11–13); *Deaci se sui de frînse pînre și gustă* (CV, 8^v/12–13); *Întrămu de vînslămu și nă apropiem de Chipru* (CV, 12^r/11–12); *Deaci ieșiră de băsăduiră urul cătră alaltu* (CV, 41^v/5–6); *și o duce în toată vreama de o închina cătră besearca Domnului* (CS, 90^v/7–9); *și au mers la împărat de ș-au dat soliea* (AB, 116^v/25–26).

Într-o serie sinonimică foarte mare, conjuncția *de* nu s-a putut impune prin sensul ei copulativ. Valoarea finală a rămas însă, în limba vorbită, pînă astăzi.

2.6. Există și locuțiuni avînd la bază prepoziția/conjuncția *cu*, prin care se subliniază mai puternic sensul + asociere (*cu, și cu, împreună cu...*), operatori ai asocierii, mai ales la nivel propozițional: *Adecă eu Mihnea cu frate-mieu Dragoi și cu nepotul mieu Radul (...) dat-am zapisul nostru în mîna lui Arbănaș* (DÎ, 106); *Scris-am adecă noi, birăul cel rumînescu și cu 24 de pîrgari de la uraș* (DÎ, 188); *pasă sfîntă maica me (...) și cu toți ceia ce te-au rugatu (...) și cu destoinicii luminații feciorii tăi* (CS, 47^r/2–4); *pîlcure alătore cu îngerii,*

împreună cu *Duhul Sfîntu* (...) și voru cînta *împreună cu* *îngerii* (CS, 48^f/1–3, 4–5); *Iar serascheriul și cu alalți pași și cu sultanul, și cu craiul, împreună cu toate oștile au rămas în preajma cetății* (RG, 159/2–3); *făcut-au ospăț serascheriului împreună cu toți pașii și sultanului* (RG, 161/4–5).

2.7. Coordonarea copulativă dispune și un număr destul de mare de conectori corelativi, într-un sistem foarte conservator, cu două structuri cumulative (*nu numai... ci și; atît..., cît și*) și una restrictivă (*nici..., nici*).

2.7.1. Prima structură are două părți—prima este invariabilă, cealaltă se încadrează în alolexemul adverbial: *nu numai la jidovi, ce în toată lumea* (TE, 100^v/8); *nu numai pre el scoaseră den perire, ce și pre muiarea lui și pre doao feate* (TE, 72^v/14–15); *domnezeul mieu, nu numai trupul, ce și sufletul da-l-voiu spre muncă* (CS, 96^f/7–9); *nu numai cu piine viiază omul ce cu tot cuvîntul ce iase din gura lui Dumnezău* (NTB, 111); *nu numai de rîsul altora și de ocară sîntem, ci și orbi, muți, surzi sîntem de lucrurile și de faptele celor mai de demult* (ITR, 3^v/5–6); *nu numai ce au lăudă mai mult, au hulesc decît ceale ce au fost ci și foarte împrăștiat și prea pre scurt pomenesc* (ITR, 4^v/4–5); *Nu numai fraților și domnului pagubă s-au făcut, ci tocma și țărâi* (RG, 164/12); *nu numai cea curgătoare, ci și puțurile de făcea* (RG, 189^v/12); *nu numai în țară streină, ce nici în Țarigrad cu dînsul să nu mergi* (NL, 380^v/21–22).

Uneori, adverbul *ci* este însoțit de alți intensificatori: *Nu numai fraților și domnului pagubă s-au făcut, ci tocma și țărâi* (RG, 164/12); *nu numai cît omul din greu somn să sculase încă și pre micii în scutece învăliți copilași spăimînta* (CO, 458, 11–12); *nu numai au gustat-o, ce așeși pînă la beție și amețală au sorbit-o* (CO, 891, 16^v/33–34).

2.7.2. A doua structură este, de asemenea, frecventă: *fără de plată să lucreze la cetate, atît carăle, cît și oamenii* (RG, 256/4); *cu toate podoabele cele firești, atît cu cele denlăuntru, cît și cu cele dănafară înpodobit* (RG, 258/12); *să-i fie dă potrivă atît cinstii lui, cît și neamului* (RG, 264/5–6); *era rumîinii proști, atît vlădicii, episcopii, cît și popii* (RP, 255).

2.7.3. Corelația restrictivă cunoaște multe forme alolexematice—*nici, nece, nice, neci, ni*: *Ci nici o potrivire nice nici o asemînare avînd* (ITR, 15^v/4); *eu nici știu, nici aflu* (ITR, 35^f/3); *neci pre Dumnezău nu-L cunoaștem, nece despre ispăsenia noastră nu știm* (NTB, 112).

Cel mai frecvent este cel care s-a impus ulterior în norma literară: *nu sînt de treabă, nici de slujbă, nici pot îngădui* (DÎ, 184); *nici el nu lipsește din cuib nici un ceas, cînd bărbatul, cînd muierea* (F, 47^v/13–14); *că nici o taină, nici nici o ascunzătoare lumească (...) nu e care să nu să afle* (ITR, 19^v/8–9); *eu nici știu, nici aflu* (ITR, 35^f/3); *carele nici obiceiul are, nici carte știe, nici bărbăție, nici dreptate, nici miloserdie are, nici frica lui nu era pre pămînt* (MO, 6^f/6–7).

Și celelalte alolexeme apar cu o unică formă în context: *nu socotind nece paguba, nece rușinea, nece moartea ce ară putea ei păși* (TE, 15^f/8–9); *să nu vătămăm nece muiarea-i, nece feciorii, nece fâmeaia, nece în cinstea lui, nece în avuția lui, ce a păzi grija lui* (TE, 89^v/2–3); *Nece dinioară nu greși lui, nece cu cugetul, nece cu pohta, nece cu limba, nece cu tot trupul tău* (TE, 104^v/9–11); *nece înghiți-va menre genrunrea, nece va aduce de menre puț rrostului său* (PH, 58^f/11–12); *că nice îngerii, nice ceriul, nice nemică n-au fost cînd au fost Hristos* (TE, 4^f/6–7); *nice de o nevoie, nice de o strînsoari, numai de vicleni ce era* (NL, 241^v/22–23); *că pre legea direaptă nice fecior pentru fapta tătîne-său, nice părintele pentru fapta fecioru-i de vîrstă nu-i platnicu* (MC, 190, 16–17); *nu vă giurareți neci decît, neci pre ceriu* (NTB, 7^v/10); *Neci pre pămînt, că-i razăm picioarelor Lui, neci pre Ierosalim* (NTB, 7^v/12–13); *Nu strîngeți aur neci argint, neci bani în pungile voastre* (NTB, 12^v/35–36).

De multe ori însă, apar sub forme diferite: *Nu e cădeare gardului, nece prilaz, nici strigare în ulița lor* (TE, 29^f/5–6); *neci pre Dumnezău nu-L cunoaștem, nece despre ispăsenia noastră nu știm* (NTB, 112^f); *Neci traistă pre cale, nece doao veșminte, nece încălțăminte, neci toiag* (NTB, 12^v/36–37); *nu să citeaște nicăiri, nici s-au auzit, nici să aude, nice poate fi* (ITR, 52^v/1–2); *nici cel ce bine vorovește nu să întălege, nice cel ce aude cuvintele* (CO, 473, 109/17–18).

Conectorul *ni..., ni*, cerut parcă de principiul economiei limbii, deși frecvent în anumite texte, nu s-a impus: *ni cu gura mărturisii, ni cu mînule și cu capul chipuri și semne (...) arăta* (CO, 163/17–18); *ni din*

budză mormăia, ni din colți clănțăia (CO, 170/12–13); *ni cu urechea asculta, ni pasul prea cu linește spre sunet muta, ni cum l-ar apuca...* (CO, 185/3–5).

3. Coordonarea disjunctivă

Inventarul conectorilor disjunctivi conține, din punctul de vedere al limbii actuale, un mare număr de arhaisme lexicale. Unii autori au încadrat structurile corelative la raportul alternativ (cf. Irimia, 2008, p. 567–570).

3.1. Conjuncția de bază este *au* (lat. *aut*), utilizată mai ales în structuri corelative: *Să luați tot ce veți găsi în peștere, au lemne, au oase, au piază au ce și să va păre* (A, 20^f/3); *Doamne, Dzăul mieu, au feciu acestea, au iaste nedereptate în mînrule meale, au dediu celor ce-mi deaderă rreu, de se cădzu iată de vrăjmașii miei în deșert* (PH, 4^v/12–15); *mai trimis-au alți boieri(...) au n-au mai trimis, au numai prin mine așteptați să vă fac treaba?* (AB, 115^v/23–24); *ca ceia ce sînt au în robie, au la închisori, au în strînsori de alte nevoi, au la sărăcie, au la alte nenorociri* (ITR, 48^v/11–13); *a căroră au tată-său, au moșu-său, au stremoșu-său au tatăl stremoșu-său au cevaș mai în sus care să nu fie fost au sîrbu, au grec, au altcevaș neam strein, au măcără armean* (ITR, 55^v/12–14).

Se întîlnește și în structuri interogative, eliptice: *i-au întrebat, merge-or cu dînsul la Moscu, au ba* (NL, 371^v/20–21); *ce nu să știie, întru adevăr au ba* (NL, 399^v/7).

3.2. Prin procedee interne (*să + au*), s-a format conjuncția *sau*, cu utilizare frecventă în textele secolului al XVI-lea și, în cele din urmă, dominantă: *deci pre unde află sau dobitocu sau pîne sau ce voru afla, totul iau cu sila* (DÎ, 111); *Frate Alexandre, sau-ți schimbă numele, sau fă cum fac eu* (A, 61^v/9–10); *văd vreun cerșitoriu șchiop sau ciung sau orb sau aimintrea* (TE, 29^v/12–13); *și nu doi sau trei sau patru sau zece oameni, ce cîte cinci mii* (TE, 80^v/6); *tocmind pre o leage și credință, nu pre doi sau trei sau patru sau cinci sau șase sau mai multe* (TE, 98^f/1–2).

Și ea se folosește singură, de multe ori în structuri interogative: *Doamne, cinre va obicni în viața ta? sau cinre se muta în cel svîntu dealu al tău?* (PH, 9^f/17); *Cinre va sui în dealul Domnului sau cinre va sta în locul sfîntu a lui?* (PH, 19^f/3); *Cinre me va duce în cetate de preveghere sau cinre me va năstăvi pînă la Idumea?* (PH, 50^f/11–12).

Uneori, cele două variante se utilizează în același context: *Domnul den ceriu previ pre feciorii oamenilor a vedea au iaste cenre se înțeleagă sau se ceie Domnedzeu* (PH, 44^v/3–4); *au vrut să facă vreo tirănie sau vreo crudătate sau altă răutate într-această țară, au în neamurile boierești, au altor cuivaș carii să nu fie fost și ei au sfeatnici au lucrători* (ITR, 43^v/1).

3.3. Alolexemele *ori, oare, vare* se folosesc de multe ori separat în context: *domnul ori bun, ori rău, la toate primejdiile feritu trebuiește* (MC, 186^v/2–3); *iară adevărat pe la Scumpiia au lovit, ce ori la o vale ce să zice Răchita, ori la vreun ciuluc* (MC, 188/6–7); *să le placă tuturor, ori cu folos, ori cu paguba țării* (U, 3^v/3); *Oare cărtulariu va fi, oare va fi vlădicu, oare va fi preutu, oare diac, cela ce nu va povesti* (CS, 9^v/8–12).

Se întîlnesc însă și în variație liberă, între ele sau chiar cu alți conectori din seriile sinonimice: *să va fi fost bogat sau și sărac, oare mare, oare mic, vare bătrîn, vare tînăr..., oare bărbat, oare muiare, vare cinstit, oare fără cinste* (CC², 613; cf. Frâncu, 2009, p. 201); *le-ar fi fost răspunsu ca ori să se lase după obiceiurile și legăturile cele veci (...) au ei nu vor mai asculta* (RG, 259^v/9–10).

Atunci cînd corelația este dublată de opoziția afirmativ – negativ, se intră în sfera subordonării concesive: *Ori să fie voia mării-tale, ori să nu fie, noi nu ne vom lăsa casăli să le ia tătarii* (NL, 216, 3–4);

3.4. Relația cu circumstanțialul este interesantă, dat fiind faptul că există adverbe (*unde, cînd, amu*) și, în cazul lui *fi*, chiar verbe, care stabilesc corelații echivalente cu structurile coordonării: *și atîta le aduce (...) cînd unuia, cînd altuia descărcîndu-se* (ITR, 49^f/3–4); *nici el nu lipsește din cuib nici un ceas, cînd bărbatul, cînd muierea* (F, 47^v/13–14); *au aruncat pești pre breazda plugului, unde cîte 2, unde cîte 3* (S, 104^f/22–23); *amu mușcătura șarpelui șarpele o vindecă, iară acmu de vrăjmașulu șarpe (...) vindecă* (CC², 518/21–22); *Și acolo amu, după vătămătura șarpelui cu șarpele amu era și vindecare, iară aicea amu (...)*

pentru omulu și viață vine (CC², 519/11–13); și ca încetul mării: **acmu** iaste senin și să face nuor, **acmu** iaste marea lină și să face fortună (NL, 381/8–9); **fie** vlădic, **fie** egumen (BDR, 130, apud Frâncu, 2009, p. 202).

3.5. Există și conectori care, din punctul de vedere al limbii actuale, sînt arhaici, nevalidați de norma literară în evoluția ei: **Aorea** amu aiavea au grăitu întru evanghelie Domnulu (...) **aorea** în pildă, e **aorea** cu dojană și cu poveaste învăța (CC², 310, 23–25); deci așa le era sfada: **aorea** biruia grecii pre troiani, **aorea** troianii pre greci (MO, 25^f/5–6); Deci **aorea-l** biruia, **aorea-i** biruia (MO, 117^v/8–9); Supureți-vă amu (...) **seva** lu împăratu, că preadespunre, **seva** giudeațelor (CV, 74^f/1 – 74^v/1–3); Și ceastă carte să o cetească **săva** preut, **săva** diac între oamenri (CS, 9^f/6–8); narocul dă omului **veri** bine, **veri** rău (FD, 523^v/6 – 524^f/1); cine-i mai cu multe vrednicii, **veri** din fire, **veri** din ostenință (CO, 435, 46/3); toată mulțimea **veri** de cinste, **veri** proastă ar fi (CO, 448, 68/1); pre amîndoi cuvîntul și lucrul **veri** așe să fie, **veri** așe îi arată (CO, 466, 98/14); căci paserea, **ver** ar piui, **ver** n-ar piui ființa pasirii nu să strică (CO, 434, 43/23).

Unii conectori au avut o apariție limitată: „În secolele al XVII-lea și al XVIII-lea *tînd... tînd* făcea parte din categoria elementelor specifice limbii vorbite. În secolul al XIX-lea, *tînd...tînd* trece în fondul pasiv al vocabularului limbii române” (Dumitrescu, 1979, p. 71; cf. și Rosetti *et al.*, 1971, p. 147). De origine latină, *tînd* (lat. *tantus*) se întâlnește mai ales în limba populară din Moldova, dar se presupune că era foarte frecvent, din moment ce a fost preluat în scrierile culte ale lui Dosoftei, Varlaam, Cantemir: *Să apucă de feace minuni, tînd mîntuind de îmfătură, tînd gonind dracii* (Dosoftei, apud Dumitrescu, 1979, p. 71); *Că ce cruce iaste aceeaa cîndu-și pune mîna tînd într-un umăr, tînd într-alt, tînd în frunte, tînd în piept?* (VO₂, 63^f/1–3); *așe, din sufletul dinluntru arătînd, tînd pe sine noirocit, tînd ciasul împreunării fericit* (CO, apud Dumitrescu, 1979, p. 71).

4. Coordonarea adversativă

Conectorii adversativi au, spre deosebire de limba actuală, o dublă funcționalitate: în primul rînd sînt creatori ai unor opoziții cu intensitate diferită (diversitate, opoziție, excludere), marcate, unele dintre ele, de negație; în al doilea rînd, specific limbii vechi, au rolul de intensificatori ai unor opoziții marcate prin conectori subordonatori (concesivi, condiționali). În afară de unele fonetisme (*ce/ci, iar/iară, dar/dară*), „în textele vechi sînt atestate unele tipare sintactice adversative menținute pînă astăzi” (Stan, 2013, p. 329). Cercetătorii au descris gradația adversativă în trei trepte (Niculescu, 1965, p. 103) și, de asemenea, determinarea contextuală și structura nivelurilor de incidență ale funcționării lor (Zafiu, 2005, p. 245).

4.1. Conectorii adversativi propriu-ziși au fost descriși, ca evoluție în timp și ca distribuție în ariile dialectale, în lucrările de specialitate (Frâncu, 2009, p. 20; Stan, 2013, p. 329).

4.1.1. În structurile negative, se folosește conectorul *ce/ci*, conform regulii: „Propoziția sau partea de propoziție adversativă introdusă prin *ci*, *însă* este legată de negație: *Nu (nici)...ci*” (SLR, p. 20).

De fapt, acesta este conectorul cel mai frecvent: *în scaunu pierdzătoriu nu ședzu, ce în leagea domnului e voia lui învăț-se dzi și noapte* (PH, 1^f/5–6); *Ba nu me drăcescu (...), ce deadevăru și întregi mîndrie graiure vestescu* (CV, 40^v/10–13); *și nimini de rudele meale nu m-a grijit, ci m-au căutat Dragna și postelnicul Dima* (DÎ, 101); *dici arbănașil nu s-au lăsat, ci iar au mersu la judecată* (DÎ, 105); *născuți nu de sămînța neputrediriei, ce de neputreda cu cuvîntul viului Dumnedzeu* (CV, 72^v/1–4); *nu voiu tremeate la voi, ce voiu deșchide ceriul* (CS, 4^v/14–15); *Nu giudecareți în fătărie, ce giudecați giudecată dereaptă* (NTB, 115^f/4); *aceștia greci nu romani, ci elini sînt* (ITR, 49^f/9–10); *Nu lui, Doamne, nu lui, ci numelui Tău cel sfînt dă slavă!* (ITR, 44^v/4–5); *Craii, nu ceia ce-s moșneni crăescu, ci pre carile îl aleg ei* (U, 45^v/13).

4.1.2. Conectorii *dar(ă)* și *iar(ă)* se folosesc în contexte similare cu cele din româna actuală: *Înțelegeți toți ceia ce uită Dumnedzeu, dară cumva răpi-va și nu va fi izbăvitor* (PH, 42^v/10–11); *Pomenește carele al mieu trup (...); dară (...)* făcuși toți feciorii oamenrilor? (PH, 76^f/13–14); *dară de veți vedea pre Fiiul omenescu* (NTB, 114^f/3); *cu lucrătorii fărădeleagiei nu pierde menre; grăindu ei pace cu vecinrii săi, iară rreu într-înrimile lor* (PH, 22^f/16–17); *ceriurile spunru slava Dzăului, iară făptura mînrului lui vestescu vîrtos* (PH, 14^f/15–16); *trebuiăște de la tine să mă botedzu, iară tu vii la mine?* (TE, 6^f/6); *scîrba răbdare aduce.*

Iară răbdăria, ispită, iară ispitiră, nădeajde, iară nădeajdia nu rușinează (NTB, 210^v/1–3); *și mulți din nemții au perit, iară pe unii i-au prinsu vii, iar o samă s-au tot apărat* (NL, 229, 22–23).

Întîlnită, cum s-a văzut încă în PH, conjuncția *dar(ă)* se utiliza mai degrabă adverbial, așa încît unele studii n-au consemnat-o: „Coordonarea adversativă cu *dar(ă)* nu a fost întîlnită în textele cercetate” (pînă la 1640) (Frâncu, 2009, p. 204).

4.1.3. Conjuncția *însă* (lat. *ipsa*) nu cunoaște, se pare, fonetisme, de aceea este mai puțin consemnată în studiile diacronice. Dar frecvența ei este destul de mare: *topit-ai ca painjina sufletul lui, însă în deșertu* (apud Candrea, 1916, p. CCXXIII); *Mică era și în vedere, însă nime nu o putea rădica* (CS, 1^f/8–9); *Însă cît ieștin curățitoriu și dulce-ogoditoriu și milosirdu și acum și purure* (CS, 108^v/15–18); *ce vedem că și pînă astăzi să află și sînt, însă puțini acum rămași* (ITR, 46^v/11–12); *de alte fealiuri multe decît hireș moscalii sînt, însă de cei mari zic* (ITR, 55^v/6).

Stabilitatea îi este confirmată prin apariția, uneori, în unități frazeologice: *E însă cum Dubul Sfintu prin toate cetățile mărrturisește* (CV, 10^f/14 – 10^v/1).

4.2. Conectorii adversativi cu rol de intensificatori ai altor opoziții (concesive, condiționale) au rămas ca arhaisme sintactice, contextele lor nefiind validate de norma actuală, întîlnindu-se rar în limba vorbită și în cea a creațiilor populare.

4.2.1. Structurile concesive erau frecvente în limba română veche: *E să amu să și cu voia puterniciloru cinstiți fi-vămu, însă fără de ajutoriulu celuia de susu nici un lucru (...) putemu să facemu* (CC², 6/13–15); *măcară că nu faci nici păcat, iară tot nu să cade a să ruga* (VO₁, 11^f/19–21); *săvai că... nu știiu sfinții de noi..., iară după darul lui Dumnezeu...toate le știu* (VO₁, 28^f/1–5); *deși știia din iscoadele sale de mulțimea oștilor turcești, iară nu spunea toate leșilor să nu le strice inimile* (MC, 184, 7–9); *măcar că era grec, omu strein, dar era om bun* (NL, 215, 15–16); *Măcar că sînt păgîni, dar să roagă și ei tare lui Dumnezeu* (NL, 362, 2–3); *măcar că sînt păgîni, dar ei nu sînt vinovați* (NL, 371, 1–2); Numai, *măcar cum era de mic, dar tot i-au ișit înainte și i-au făcut urație* (NL, 404, 8–9); *Măcar că pricina nu i-o știia, iar nici din obște a eși putea* (RG, 129^v/4–5); *măcar că să can rudea cu coconul lui Șerban vodă dăspre tată-său, însă scriind la patriarșie, la Țarigrad, i-au adus blagoslovenie* (RG, 264/9 – 264^v/1); *Că măcar că socoteala oarecum aceasta a înțelege li-ar agiunge, însă limba spre închipuirea cuvîntului nu le agiunge* (CO, 67/11–12); *măcar că din fire orb și slut era, însă fietecarile (...) îl îndemna* (CO, 144/8–9); *măcar că ar fi fost rău de țară, iar el s-ar fi mîntuit* (AB, 144^v/7); *Și măcar că au scris Curcut cuvinte filosofefști duioase, ci la răi și la cumpliți nu trec filosofile* (RP, 264).

4.2.2. Subordonatele cu *dacă* sau *să*, așa-zisele fals condiționale, au fost considerate opoziționale (Avram, 1960, p. 212; Stan, 2013, p. 265). Se întîlnesc și ele frecvent: *Deaca nu mi le dai toate, iară eu niciuna nu voi lua* (A, 117^v/9–10); *Așa și tu, omule, deaca ți să înmulțesc păcatele, iară tu să te duci la duhovnic să te ispoveduiești de păcate* (F, 47^f/16–17); *Deaca ne-au dat Domnezeu cuventele sale afară să ne ispăsim pentru iale, dară prin ce ne văm ispăsi?* (CS, 101^f/5–9); ... *cîndai* [*dacă cumva*, s.n.] *năvălește vrun hitlean sau vro fiară la tată-tău de pripă, iară tu să aibi cu ce-l sprijoni* (MO, 116^f/2–3); *Dacă pribegește, iar ceialalți stau cu feliuri de năpăști și pîri* (NL, 402, 18–19).

Să și *de* sînt variante contextuale ale lui *dacă*. În limba actuală, *să*, cu valoarea etimologică, se mai folosește, însă numai cu modurile și timpurile ireale: *Să am cu ce, mi-aș lua mașină; Să-mi fi adus banii, ți-o dădeam*.

Falsele condiționale, conectate cu *să* și *de* au fost considerate specifice textelor coresiene: „după atestările din secolul al XVI-lea (Coresi) nu se mai întîlnesc decît o dată cu începutul secolului al XIX-lea, ceea ce s-ar putea explica prin modele străine diferite” (Avram, 1960, p. 212).

Modelele coresiene s-au dovedit însă productive: *Să le părea unora că apostolii dreptu dragostea mărturisescu, iară duhulu sfintu nu dreptu dragostea mărturisiia de Hristosu și mîntuitoriu nostru Dumnezeu* (CC², 474, apud Stan, 2013, p. 265); *să amu atunce semnată s-au fostu crucea de Moisi, iară acmu adeverită iaste* (CC², 65–66, apud Stan, 2013, p. 265); *Și voi, o soții miei de vă pare că nu vă veți putea aceastea să le*

tocmiți (...) **iară** voi nu ieșireți, ce ședeți în cetatea Ierusalimului (VO₂, 180^f/3); **de** s-are și strica omul nostru cel den afară, **iară** cel din lăuntru se înnoiaște în toate zile (VO₁, 10^v/12–14); **Di**-au murit craiul franțojesc, **iar** craiul nostru (...) iaste sănătos (NL, 394, 6–8); **de** nu aici, **iară** în Ardeal pot fi (ITR, 29^v/3).

4.2.3. Pentru limba română actuală, exemple ca *Deși ești diavol, dar ți-e tigva goală*; *Căruța lui deși era ferecată cu teie, cu curmeie, însă era o căruță bună*, au fost interpretate drept cazuri aparte, ieșite din definiția coordonării: „A doua propoziție e coordonată principală, dar prima e subordonată concesivă. Avem deci, în același timp, coordonare și subordonare” (Graur, 1956, p. 130); „Aceste corelative de natură coordonatoare dau frazelor compuse astfel un caracter mixt, de subordonare combinată cu elemente coordonatoare în regentă” (Avram, 1960, p. 212; cf. și Trandafir, 1996, p. 126: *raportul mixt, bipropozițional, binar*).

Conectorii coordonatori utilizați în astfel de raporturi sînt, de fapt, semiadverbe cu rol intensiv, ceea ce se poate observa în unele enunțuri acceptate de limba actuală: *Să-mi dai un milion și (tot, și tot, totuși) nu ți-o dau*.

Semiadverbul intensiv *tot* apare, uneori, și în precedența adversativelor: *Vezi că, de să și știe omul cel păcătos că au făcut lucruri rele și grozave în viața lui, iar tot mi va fi muncit pînă nu să va judeca* (INB, 195, apud Frâncu, 2009, p. 394); *măcar că au înțeles domnul de fuga lui, dar tot nu l-au osăbit din ceialalți caimacami* (RP, 493).

Gramaticienii au consemnat situația actuală a acestor corelative semiadverbiale: „Construcțiile cu corelativele *dar* și *însă* au o frecvență mai mare în textele din secolul al XIX-lea, în limba literară actuală ele fiind ieșite din uz. Dimpotrivă, cele cu corelativele *și tot, și totuși* sau *și încă* continuă să aibă vitalitate” (Merlan, 2001, p. 183).

4.2.4. Interpretarea diacronică oferă o altă înțelegere a fenomenului. În limba latină, constituirea perioadelor concesive și condiționale a trecut prin mai multe faze.

În faza preclasică, se putea vorbi de o coordonare concesivă, aproape în maniera în care vorbim astăzi de coordonarea adversativă. Propoziția care iniția opoziția concesivă era principala concesivă, construită, la început, cu indicativul: „Fără îndoială, indicativul este folosit în timpurile îndepărtate ale limbii latine pentru parataxa și coordonarea concesivă, constituind, probabil, o moștenire indo-europeană” (Iordache, 2002, p. 44).

Schimbarea locului dintre protasă și apodosă făcea ca unele dintre conjuncțiile cele mai frecvente (*quamquam* și *etsi*) să-și schimbe sensul și rolul: „cu caracter de conjuncție coordonatoare adversativă, în felul lui *quamquam*, se întîlnește și *etsi*” (Bujor & Chiriac, 1971, p. 270).

Propoziția care iniția opoziția concesivă în textele din perioada preclasică și clasică a fost considerată de gramaticienii ulteriori o falsă principală a perioadei concesive. Dar „latinii au recurs uneori la conjuncții de subordonare pentru a exprima ideea concesivă în propoziții principale (paratactice sau coordonate” (Iordache, 2002, p. 66).

Fenomenul s-a produs deopotrivă în latina populară și în cea cultă. S-a constatat astfel că „parataxa și coordonarea concesivă vor fi concurate, chiar din epoca arhaică, de subordonarea concesivă” (Iordache, 2002, p. 67).

Faptele de limbă ce reprezintă principalele concesive, anterioare hipotaxei, prezintă, din punct de vedere evolutiv, un paralelism structural cu perioada condițională. S-au analizat chiar „relațiile logice și gramaticale între propozițiile condiționale și cele concesive” (Iordache, 2002, p. 116), evidențiindu-se aceleași etape: (falsa) principală condițională – subordonata condițională.

Pentru aspectul semantic, s-a constatat că „propozițiile condiționale și cele concesive (principale și subordonate) au în comun, în primul rînd, ideea de comparație” (Iordache, 2002, p. 121).

S-a evidențiat, de asemenea, că „limbile romanice moștenesc din latina populară a epocii tîrzii parataxa și coordonarea concesivă” (Iordache, 2002, p. 98) și, cum s-a văzut din exemple, și pe cea condițională. Este din nou vorba despre caracterul conservator al limbii române.

5. Coordonarea conclusivă

Conectorii conclusivi sînt conversiuni adverbiale. Pînă la statutul de conectori s-au parcurs evoluții sinuoase, depinzînd de contexte, de zone și de personalitatea celor ce redactau textele traduse sau originale.

5.1. Multe dintre ele (*amu, derepta aceea, drept însă, ci dară, unde dară...*) au fost invalidate treptat de norma literară. Unele erau frecvente. Astfel, *drept însă* era frecvent în **PO**, unde se întîlnește de 37 de ori (cf. Frâncu, 2009, p. 205); *amu*, de asemenea, era foarte frecvent în **CC**²: în textul de la pagina 6 se întîlnește de 10 ori. Frecvente erau și *ci dar*(ă), *deci dară*: **ci dar** acum iar întreb: este-vă cu voea tuturor? (**AB**, 115^r/18–19); **ci dar** au mai trimis pă Radul logofătul (**AB**, 119^r/14–15); **Ci dar** i-au ținut acolo la Iași (**AB**, 122^{bis r}/42); **Ci dară** de vreamă ce de oștile ce în mai sușii ai sorbită și stinsă au fost... (**ITR**, 32^v/5–6); **Deci dar**, după vestea ce venise la domn de a oștilor venire (**RG**, 146/3); **Deci dar**, domnul mergînd după cum s-au rînduit (**RG**, 159/8); **Deci dar**, fiește înțelept să socotească (**RG**, 171/3).

Întrucît adverbele au topică variabilă, e greu de intuit în ce măsură textele s-au dispensat total de sensul adverbial: *Nu cu armele amu ale sale dobîndiră pămîntul* (**PH**, 36^v/15); *Nu e amu lor schimbare că se temură de Dumnedzău* (**PH**, 46^r/13–14); *și sosiră amu herovimii și serafimii și luară pre preasfînta Maria* (**CS**, 32^r/10–12); *Iani amu astăzi iuo-ț sîntu ție mîndriile tale* (**CS**, 113^r/6–7); *Ni amu, suflețe, cine ară putea spune frica* (**CS**, 39^v/2–3).

5.2. *Deci*, cu „circulația areală cea mai largă” (Frâncu, 2009, p. 205), devine treptat reprezentativ pentru clasa conclusivelor. Conversiunea din adverb este veche: „Conjunția conclusivă *deci* (și *decii*) (*de + aci*)... este folosită paralel și separat de locuțiunea adverbială *de-acii-a*, ‘apoi’ cu sens temporal. Acest sens temporal s-a dezvoltat din sensul local ‘de-acii’, și anume, probabil după secolul al X-lea și numai în dialectul dacoromân” (Arvinte, 2004, p. LXI).

Dar, chiar în textele sec al XVII-lea, se întîlnesc conversiuni formal nefinalizate: **De-acii** veni Apsimar și dobîndi Țarigradul (...) **De-acii** fu împărat Apsimar (...) **Deci** tremese la hagan, domnul sîrbesc (**MO**, 84^r/7–8 – 84^v/4); **De-acia** păstorii sfîntei turme, oblicînd meșterșugurile hitleniei lui... (**Pred**, 51–52).

Alteori se păstrează numai urme ale sursei, la nivelul formei: **Deacii** de marea-i supărare îi pare că toț oamenii îi strică (**ITR**, 49^r/4); **Deciia** Ștefan vodă strîns-au boiarii țării (**U**, 19^v/8); **Deacii** veniră slugile cătră mai marii popilor (**NTB**, 115^v/16); **Și d-ice** iar s-au întorsu împăratul la urdie la Țuțora (**NL**, 222^v/9–10); **Deaci** eșînd afară, calul domnesc era gata (**AB**, 115^r/3); **Deacii** viînd poruncă domnului să meargă la Cerneți (**AB**, 119^v/35).

Instrumentalizarea reușește în ciuda diferitelor fonetisme ce-l caracterizează (*deci, deaci, dece, dici*): *să cîștigă cu multe vărsări de sînge (...)* și **deci** nu să cade (**AB**, 117^r/29); *Și deaci* vor cunoaște că e numele ție Domnulu, tu urulu cela de sus prespre tot pămîntulu (**PH**, 158); **Dece** atunce au strîcat cetatea Sucevii (**NL**, 230^v/1); **Dece** vornicul Ureache gice c-au fost dată acea moară (**CLRV**, 55/14); **Dici** Arbănașul apucîndu-se, carei scriu mai sus, **dici** Arbănașul nu s-au lăsat, ci iar au mersu la judecată (**DÎ**, 105).

Unele contexte însă păstrează clar sensul adverbial: *și le-au tăiat capitele înaintea lui, însă mai întii ale feciorilor, deci al lui, în zioa de Sîntă Măriia mare* (**RP**, 487); *es timp numai a plimbărilor grijă vom avea din Obilești în București, deacii în Mogoșoaea, deacii în Potlogi, deacii în Tîrgoviște vom trece vara* (**AB**, 136^r/27–29).

5.3. Nu același lucru s-a întîmplat cu *derep(t) aceea*, care nu și-a pierdut valoarea explicativă, pierzîndu-și-o, în timp, pe cea de conector: **derep aceea** să aibă grijă măriia lui de lafa oștilor (**DÎ**, 133); **Derept aceea**ia dintîiu aceasta învătătura noastră scrie (**TE**, 2^v/6–7); *Nu ti teme derept aceeaia, oame păcătoase, părăsește păcatele* (**TE**, 5^v/5); **Derept aceeaia** mulți den norod auzînd acest cuvînt zicea (**NTB**, 115^v/7).

5.4. *Așadar* cunoaște, în evoluția lui pînă la norma actuală, mai multe variante funcționale. În unele texte, *dară* se folosea ca un element de coerență semantică, cu un rol conclusiv atenuat: *Aceștia dară împărați, vrînd să supuie și să biruiască* (**ITR**, 11^v/1); *Aceasta dară* mulțime de ani trăgîndu-se... (**ITR**, 12^r/4); *Aceasta dară* altcevaș, mai pe deasupra (**ITR**, 12^v/1); *Cît dară* va fi fost putearea lui atunci... (**ITR**, 12^v/5).

S-a încercat și un altfel de conector compus, sinonim: *Așa deci Traian acesta începînd războiul* (ITR, 13^f/9); *Așa deci, făcînd podul, au trecut și el* (ITR, 15^f/11).

Cu o frecvență redusă, tîrziu, s-a impus *așadar*, în contexte conclusive, în care *dar*(ă) apărea și singur: *cum gice, dară, elu că din ceriu am pogorîtu?* (TE, 4^f/3); *Ce e dară credința ceaea ce noao trebuiaște să ne ispășim?* (CS, 101^v/10–12); *să venim dar la prochimen* (AB, 116^v/25); *După aceasta dară, socotind măriia sa pentru chiverniseală...* (RG, 270/4).

Așadar apare mai frecvent la începutul enunțurilor, fără să-și piardă, de fiecare dată sensul lexical conclusiv: *Așa dar gătind carăle și salaborii au rînduit măriia sa pre Costandin Cliucerul* (RG, 202/19); *Așadară, cum am zis, romanii aici așezîndu-se...* (ITR, 28^v/12); *Așadară și aceale trei neamuri ce zisem mai sus (...) au rămas în ceastă ce acum sînt* (ITR, 39^v/9); *Așadară mai mulți și aici de aceia sînt* (ITR, 55^f/10).

Mai rar, apare drept conector interpropozițional: *de la zidirea lumii, pînă la sfîrșitul ei vor fi, așadară și în ceale politice priceapem și cunoaștem* (ITR, 59^f/3–4).

6. Tiparele coordonării în limba română veche

Există în limba română actuală, cum s-a arătat, șapte tipare ale celor două aspecte: trei pentru coordonarea omogenă (unități sintactice de același fel, ce satisfac aceeași valență sintactică a regentului) și trei pentru coordonarea neomogenă (unități sintactice cu funcții diferite, ce satisfac valențe sintactice diferite ale aceluiași regent). Al șaptelea tip e constituit de coordonarea dintre propoziții principale, care nu presupun existența regentului. Lucrurile nu stau altfel în limba română veche.

6.1. Coordonarea omogenă dintre propozițiile principale și coordonarea părți de propoziție – propoziții subordonate de același fel se înscriu în definiția clasică și în interpretarea obișnuită a coordonării.

6.1.1. La nivel propozițional, după cum se poate observa, exemplele excerptate anterior se subsumează acestor tipuri, cu conectori, în proporții diferite, din cele patru tipuri de coordonare. Vor fi *așadar*, subiecte: *la grec milă sau omenie, sau dreptate, sau neviceșug, nici unele de aceste nu sînt, sau frica lui Dumnezeu* (NL, 242, 4–6); nume predicative: *Ticăloșia easte frică și răutatea tăriei* (FD, 569^f/1); atribute: *Sfînta și preaslăvita doamna roditoarea, nu aimintre (...) se sculă* (CS, 16^f/4); apoziii: *Adecă ca ochii șerbului (...) și adecă ca ochii șerbeeii în mînrule doamnă-sa* (PH, 110^v/12); complemente directe: *c-au adus și cîteva polcuri de căzaci de la Ocraina, și călărășime, și lefecii, și curteni și hînsari* (NL, 239, 5–7); complemente indirecte: *Nu cred carei se roagă sfinților morți (...) sau sfintei Mariei* (TE, 49^v/7–8); complemente prepoziționale: *în Dubul Sfînt și în tatăl și în Fiiul să ne închinăm* (CS, 103^f/13 – 103^v/1); *nădăindu-ne spre mila slaveei lui și spre slujba noastră* (CS, 119^f/15–17); complemente circumstanțiale: *Credința lui Isus Hristos iaste întru toți și prespe toți* (VO₁, 21^v/14–15); *să fiarbă în trei zile și în trei nopți* (CS, 96^f/15–16); *ce sfătuesc acum și zioa și noaptea* (AB, 125^v/26); *noi cu toții am socotit fără de niciun prepus și fără de nicio pizmă* (VO₁, 1^v/21–23); *să te vatăm au trupește, au sufletește* (AI, 88/4–5); *el vă va boteza cu duh sfînt și cu foc* (AI, 60^v/11); complemente comparative: *Derept-aceea îndrăgiiu porîncitele (...) decît aurul și draghicamea* (PH, 107^v/8).

6.1.2. La nivel frastic, coordonarea angajează propoziții principale: *Nu se va muta cătră tinre hicleanulu, nece vor lăcui a-legiei-călcători între ochii tăi* (PH, 3^v/4–5); subordonate subiective: *să fie a lor ce luasă și ce mai era pe lîngă dînsul* (MC, 257^v/1); *Iaste cine va căuta și cine va giudeca* (NTB, 117^v/9); predicative: *gheti sînt căroră acum le zicem vlabi, iară Pius Eniiasul le zice flachi* (ITR, 8^f/5–6); atribute: *Noi venim de la ceia (...) de să muncescu în pustie și în măguri și în peșteri și să ducu în orașe și în cetăți* (CS, 11^v/1–10); *Fericatu e bărbatul carele nu mearse la svatulu necuraților și în calea greșiților nu stătu și în scaunu piedzătoriu nu ședzu* (PH, 1^f/4–5); complemente directe: *Și vădzuuu că în faptele bune se-au săvîrșitu și și-au făcutu odihneale sufletului său* (CS, 14^f/2–4); subordonate circumstanțiale: *Așa cum au făcut neștine păcatul cu om și s-au dezvălit rușinea la curvă și s-au îmbrățișat cu diavolul și s-au spurcat trupul, așa iară trebuie să meargă la om, adecă la duhovnic* (AI, 95/15–16); *Că de nu vom face aceasta acuma, cînd avem*

atâtea pilde înaintea ochilor noștri și când ne îndeamnă atîta învățătură bisericească... dară la focul când ne vom mai întoarce? (AI, 172/16–20); rădică oamenii spre noi și face nevoie lor și noao, că rădică șarpele și intră în elu (CS, 121^v/7–10)...

6.1.3. Coordonarea omogenă dintre unități din planuri diferite (propozițional – frastic), întilnită sporadic în secolul al XVI-lea, este frecventă ulterior. Astfel, apar Sb–SB: *Iară Alexandru Costin și cine au fostu pre cai mai buni au scăpatu de perire* (MC, 256, 4–5); *Așe bolgarii și carii după dînșii au urmat (...) cu dese prăzi au lovit* (CO, 884/14–16); *Căci țis și cine țistuiaște nu șie, ce altuia tăcere arătînd, a tăcea îi poruncește* (CO, 220/15–16); AT–At: *Acel fel de oaste este tot în hieru (...) ales de oștile cum sintu ale noastre și muntenești* (MC, 168, 9–10); *un dobitoc cu doaă picioare și să oaă* (CO, 117/12–13); Cd–CD: *auzînd de întîmplarea nemților celor din Ardeal și cum că Tukili s-au încoronat craiu Ardealului* (AB, 121^v/30–31); *au abătut în turci și cîți au fost cu aga și pre singur Schimni aga i-au omorîtu* (MC, 183, 4–5); *dîndu-le și cîtăva samă de bani gata să facă vase și ce ari trebui de aceia cale* (MC, 242, 14–15); *au mărturisit lucrul și cum i-au trimis Decheval* (ITR, 17^f/5–6); Cm–CM: *Încă mai cu de-adins și precum adevărul să are (...) i să pare că... tot ș-ar izbîndi* (CO, 116/9–12); CPREP–Cprep: *nu s-au putut feri ce-i era să-i vie asupra și mai ales de primejdiia den casă* (MC, 252^v/5–7); *să vediia că-i harnic, nu numai de domnie ce și altor țări să le fie cap mai mare* (U, 111/10–11); CZ–Cz: *ori că l-au împiedicat logofătul Ștefan, pîrcălabul de Soroca pre acele vremi, ori den blăstămată hirea hadîmbului, s-au întorsu înapoi* (MC, 257, 6–8); *Ștefan vodă, semețindu-se de acest război și căci nici boierii lui nu i-au putut strica nimic, s-au sculat fără veste* (RP, 275); Csoc–CSOC: *Și așea, Vasilie vodă trecîndu Nistrul cu o samă de boieri (...) și cu cîți boieri mai era strînși de casa lui* (MC, 259^v/5–7).

Cînd se repetă regentul, coordonarea heteroplană este aparentă: *să-i fie de moșie lui și cine va ținea den feciorii lui, să le fie moșie* (DÎ, 132).

6.2. Coordonarea neomogenă cunoaște și ea cele trei aspecte.

6.2.1. Coordonarea neomogenă dintre părți de propoziție angajează relații între Sb–Ct: *ca toată pasirea și pururea să poată zbura* (CO, 42/11–12); *Căci toate pasirile și fietecare pasire și pururea au putere a zbura* (CO, 42/17); *încă di-nceput eu și pururea cu șuvăite picioare, pre drepte cărări a umbra deprinsă (...) a arăta nu putuiu* (CO, 237/3–7); Npred–Cl: *Așadară mai mulți și aici de aceia sînt* (ITR, 55^f/10); Cd–Crel: *aceștia scriitori carii scriu mai toate și de toată lumea* (ITR, 22^v/9); Cm–Cd: *să scrie și să istorească pre amăruntul și ale aceștii țări* (ITR, 4^f/6–7); CM–Cl: *într-acela chip și aici, în Țara Muntenescă vrea să fie toți mulțumiți* (RP, 494); Ci–Ct: *Hirișii să cuvine totului, fietecăruia și pururea* (CO, 42/14–15); Ct–Cl: *din cîți mai nainte să vād astăzi și la curte că sînt* (ITR, 55^f/11–12); Cm–Cl: *oastea cîtă le rămăsese, stoluri, însă aproape de șanțuri* (MC, 187/3–5); Ct–Cm: *Totdeodată și fără veste, în mijlocul teatrului (...) cu mare obrăznicie sări* (CO, 418/12–13); Cl–Csoc: *Iară de nu să va închina, eu voi merge la dînsa și cu toate oștile mele* (A, 48^f/9–10); Cl–Ccant: *care nu au căzut peste tot locul ci numai în 2 locuri și puține, nu multe* (RG, 265/7–8); Cl–Ci: *deși peste tot și tuturor glasul corbului iaste neplăcut* (CO, 441, 55/11–12); CCant–Cinstr: *în chipul robilor, mult și cu multe cuvinte s-au rugat* (ITR, 16^v/6–7); Ct–Cprep: *măcar că de multe ori și de la mulți s-au ispiitit* (CO, 205/5–6); Crel–Ccant: *Și într-aceasta și mult îi putem lăuda și ferici* (ITR, 44^f/3); Cz–Cd: *Pentru aceia și pre acesta lucru putem cunoaște* (U, 8/13–14).

6.2.2. Coordonarea neomogenă dintre propoziții se întilnește, ca și în limba română actuală, mai rar: CD–CPREP: *gîndesc ce au fost și la ce sînt* (ITR, 42^f/5); CD(?)–CCANT: *iară lîngă acea cetate Potențiana, ce fusese și cît au putut îmbărbătînd oastea iarăș cătră bătaie s-au pornit* (ITR, 80^f/7–8); CD–CMI: *atîta cît nici simțea cineva că călătoresc la oaste, ci ca cînd ar merge într-o plimbare de bucurie* (RP, 573); CSV–CM: *Deci oricum au fost începăturile și cum să vor tîmpla săvîrșiturile, puțin socotindu-să, Cămila cu toată inima în partea Corbului să dede* (CO, 137/16–18); CS–CM: *pentru ca să vād aflați întru învățăturile pravoslaviei, întăriți ca nește stîlpi neplecați și neclățiți, deci cum învață fericitul Pavel pre gălăteani* (VO₁, III^v/15–18).

6.2.3. Coordonarea neomogenă în planuri diferite are, de asemenea, o frecvență mică: Sb–CSV: *Că fără lumina lui, ceale mai frumoase / și cît de scumpe de sînt nu sînt cuvioase* (CPV, 22); AT–Cl: *Luasă și omorîsă*

și oștenii cîți era turci și într-acele cetăți (MC, 179^v/4–5); Cprep–CD: *Auzindu împăratu turcescu Sultan Selim de semeția lui Ion vodă și cîtă pagubă i-au făcut au gîndit ca să stropșască toată țara Moldovei* (U, 116^v/6–8); Cm–CSV: *Acestea dară de la mine, orcum și cît de proaste ar fi (...) înainte și să pun* (CO, V/12–13); Ct–CPREP: *că și de atuncea și din ceea ce în mai trecutele zile pășise cu loviturile fără de veaste s-au aflat și de ei periți 210.000* (ITR, 80^v/11 – 81^f/1).

7. Conectorii transfrastici

Macrostructurile transfrastice se realizează cu majoritatea conectorilor copulativi frecvenți, dar și cu unii conectori subordonatori. S-ar putea spune că, în loc să realizeze coerența semantică a textului, mai degrabă aceștia se desemantizează. În realitate, chiar îndeplinesc acest rol, marcînd compatibilitatea semantică dintre enunțurile pe care le pun în relație. Marcatorul transfrastic arată că enunțul pe care-l inițiază poate sta în continuarea celui anterior. În felul acesta, se face deosebirea dintre un text și non-text. De exemplu: *Pisica doarpe pe canapea. (*Și) miercuri este a treia zi a săptămînii*. Acest lucru a fost subliniat de cercetători: „La conjonction copulative et est, surtout dans la langue orale (...) un indice de cohérence, pour signifier tout simplement que le nouvel énoncé continue le message de l'énoncé à peine conclu ou qu'il en développe le thème” (Stati, 1990, p. 140).

Un astfel de rol putea fi îndeplinit de de oricare dintre conectorii coordonatori, și nu numai. Ceea ce, fără a încerca o statistică, se poate observa în texte.

7.1. Conectorii copulativi (și, iar la nivelul secolului al XVI-lea se folosește chiar *e*) sînt cei mai frecvenți. Și narativ se întîlnește în textele cărților populare și în cele de autor: *Și merse pînă la un codru mare și puse tabără acolo. Și zise să se odihniască oștile și făcu stobor de lemne de cătră pădure. Și într-o zi ieși Alexandru călare și zise să se gătească tot omul de războiu. Și merse la pădure și văzu pre un om sălbatec șezînd pre o piatră (...) Și aduseră o muiere și o mîină Alexandru* (A, 1^v/5–10); *Și au trimis pe un agă a veziriului și au slobodzit pe jidovii carii era aice. Și au scris să le dea pace* (NL, 411, 5–7); *Și au suit pușcile deasupra unui munte pre despre Moldova. Și au început a bate cetatea Niamțului foarte tare (...). Și văzînd că bat cetatea au zis păzitorilor să spue mumei lui Ștefan-vodă (...). Și au lovit în gura unii pușci turcești de au sfărmat-o. Și au început a bate în corturile turcilor* (NL, 190/20–29).

În traduceri, este frecventă și utilizarea cu această funcționalitate a lui *e*, după modelul textelor-sursă: *E Pavel încă lăcui dzile pînă la voie* (CV, 1^f/14 – 1^v/1); *E jidoviloru și eleniloru sile nu proaste făcea* (CV, 2^v/5–6); *E Alexandru mähăi cu mînra* (CV, 6^f/5–6); *E se Dimitrie acesta și ceia ce sîntu cu-rusul* (CV, 6^f/12–13); *E noi descărccămu-nă după dzilele adzimeloru* (CV, 8^f/3–5); *E tu în sfinție vii, lauda lui Israil* (PH, 16^v/13); *E tu, Doamne, nu delunga agiutoriul tău de la menre* (PH, 17^v/8); *E mie vîrtos cinstiți fură soții tăi* (PH, 118^f/9).

7.2. Conectorii adversativi își păstrează uneori un sens adversativ slab, ceea ce nu îi angajează totuși în procedeele de fragmentare a enunțurilor: *Deaci prebîndimu acolo în 7 dzile. Ce lu Pavel-i grăiia Duhul se nu se suie întru Ierusalim* (CV, 13^f/5–6). Acest lucru nu se întîmplă însă întotdeauna: *Elu dzise: Eu sîntu Isus, cea ce tu-l gonești. Ce te scoală și stă spre picioarele tale* (CV, 39^f/7–8).

Această posibilitate depinde însă de diversitatea contextelor în care apar: *Ce tu amu se nu ascuți de ei* (CV, 26^v/8–9); *Ci le-am lăsat lor și feciorilor lor și nepoților lor* (DÎ, 101); *Ce darurile tale, iale ne răcoresc sudorile noastre* (MO, 4^v/3–4); *Ce nu putu răbda ce aruncă urgie spr-inșii cu pizmă* (MO, 8^v/7–8); *Ce ei degrab să întoarseră de la porîncele tale* (EÎ, 266/6); *Ce nice așa ai lăsat pre ei...* (EÎ, 266/9); *Ce iarăș ai lăsat acelora pocaanie...* (EÎ, 266/14); *Ci numai au stricat pușin cuvîntul, den roman, zic rumîn* (ITR, 40^f/1); *Ci numai și ei fiind supuși mai pe urmă romanilor* (ITR, 40^f/9–10); *Ci de la unii să veade și rămîne și folos în pămînturile aceastea* (ITR, 43^f/5).

Dublarea adversativelor nu conduce, cum ar fi de așteptat, la o intensificare a sensului adversativ, ci este determinată, se pare, de calitatea de marcatori ai unităților textuale (paragraful): *Ci dară cu greu și cu nămară iaste a da zic începătură* (ITR, 2^v/4); *Ci dară eu însă pînă astăzi nici cel scriitoriu, nici acel spuitoriu*

n-am aflat (ITR, 3^r/3); **Ci dară** *dachii și ghetii, zice, nu sînt den Scandenavia, ci din asiatica Schitie* (ITR, 8^r/2–3); **Ci dară** *eu aceasta ce zice acel Cromer aici nu mă poci domiri* (ITR, 32^v/11).

7.3. Conjunțiile conclusive se întîlnesc frecvent în actele oficiale: **Dici** *se-au sculatu Danu și cu Micul și au împresurat locurile noastre (...)*. **Dici** *noi am mersu înaintea domnului lu Alixandru vodă la divan și am rămas pe Dan și pe Micul. Dici* *Arbănașul (...)* *nu s-au lăsat, ci iar au mersu la judecată, ci ne-au rămas pe noi de bani să-i plătim. Dici* *noi n-am avutu cu ce plăti (...)* (DÎ, 105).

7.4. Desemantizarea conectorilor transfrastici a făcut ca și conectorii subordonatori să poată fi implicați în coerența semantică, fără rol subordonator, deci fără să realizeze enunțul segmentat: **Că** *iată că iaste în al treile ceas de dzi...* (VO₂, 201^r/6); **Că** *și pre șerbii miei și pre șearbele mele...* (VO₂, 201^v/1); **Că** *domnu Hristos pre acela ce voi l-ați prinsu...* (VO₂, 201^v/3–4); **Că** *destul îi iaste aceluia* (ITR, 49^v/4); **Că** *iată, citesc în letopiseșul moldovenesc...* (ITR, 49^v/10–11); **Că** *pentru acesta lucru, întii din fire plecare apoi de la părinți blăstămare am luat* (CO, 37/18–19); **Că** *precum să zice din bătrîni un cuvînt...* (CO, 38/11); **Că** *amintrilea, Struțocămila de-ar fi adevărată pasire...* (CO, 9–10); **Căci** *foamea în toate dzile muritori a fi ne învață* (CO, 95/1–2); **Căci** *îndesată greuimea lutului în mașele Lupului, iarăși la pămînt atîrnă* (CO, 9–10); **Căce** *cînd ar fi rămas împărăția numai cu ostașii...* (ITR, 45^v/7); **Căce** *iată și semnu chiar avem...* (ITR, 46^v/11); **Căce** *cu direptul neștiind aceștia* (ITR, 48^v/1).

În structuri interogative, în care propozițiile sînt principale, nu se pune problema enunțului fragmentat: **Căci** *brana și bucatele mele mănînci? Căci* *piinea și bivșugul țarinilor mele strîngi? Căci* *roadele poamelor mele culegi? Căci* *cu hainele mele te învești ...? Căci* *vaca mea mulgi? Căci* *mierea albinilor mele strîngi? Căci* *roadele poamelor mele culegi? Căci* *cu boul meu pămîntul meu ari? Căci* *cu sămințile mele samini? (...)* **Și** *ce să-ți spui mai îndelung?* (CO, 151, 27^v/9–15).

8. Complexul coordonat

Complexul coordonat este un text realizat prin fenomenul de amplificare, avînd conector la fiecare element al seriei, ca factor insistent de coeziune/coerență a grupului. Se deosebește de textul realizat prin enumerare, în care joncțiunea apare, de regulă, la sfîrșit.

8.1. Amplificarea, ca prim-pas în construirea perioadei, se realizează foarte frecvent prin conectorii copulativi, atît la nivel propozițional, cît și frastic: **Și** *șede supt un copaciu nalt și frumos și ave de toate poamele într-însul și era niște păsări cu penele galbine ca aurul și cînta nește cîntece menunate* (A, 11^r/3–5); *Este raiul și ocolit cu apă și zidit cu arame și acoperit cu foc și-l străjuiesc herovimi și serafimi de foc pre poarta raiului și ziua și noapte* (A, 15^v/3–5).

În traduceri, juxtapunerea este cerută de textul-sursă: *Poama dubului iaste dragostea, veselia, pacele, răbdarea, dulceața, bunătatea credința, smericiunea, curăția, blîndeățele, postul sau mîncarea, puținea și cu măsură* (TE, 98^v/9–11).

În schimb, în documente, amplificarea prin joncțiune pare cerută de contextul extralingvistic, conjuncția întărînd, prin insistență, caracterul deictic al numelui propriu: *amu pus și mărtorie: popa de Budești și Pădure și Toaderu și Stan Zorilă și Ivan și Paraschiva și Dragomir* (DÎ, 107); *Și mărtorie: Tudor neguțător și Manea și Fătul și Petrică i Neagul și Miho și Lazăr i Andreiu i Lușșan i Vocilă i Stanciul și den Comarnic popa Radu și încă mulți oameni buni* (DÎ, 109); *Căzan și Stan și Dima și Stănică și nepoții lui, anume Nedelco și Stoica și alți rumîni* (DÎ, 141).

Amplificarea prin joncțiune se întîlnește și în cazul conectorilor care, de regulă, funcționează în corelații, ce presupun structuri binare. Situația este frecventă la coordonarea copulativă: *să nu poștești vecinului tău nece muiare-i, nece fata-i, nece feciorul, nece boul, nece calul, nece nemica ce iaste al lui* (CS, 100^r/5–10); *Deci tremise la dînșii, nice să cruțe bătrîn, nice tînăr, nice muiare, nice babă, nice fată, nice cocon de țîță, ce pre toți să-i piarză* (MO, 85^v/3–5); *Nu strîngeți aur neci argint, neci bani în pungile voastre. Neci traistă pre cale, nece doao veșmînte, nece încălțămînte, neci toiag* (NTB, 12^v/35–37); *Și nime nu putea, nece în ceriu, nece pre pămînt, nece supt pămînt să deșchiză cartea, nece să caute pre ia* (NTB, 307^r/15–16); *Aiave*

e că **nice** moartea **nice** viață, **nice** îngerii **nice** puterile, **nice** ceale ce stau, **nice** ceale ce vin, **nice** nălțimea, **nice** adîncul, și **nice** altă făptură, au carea nu poate să ne împarță pre noi de dragostea lui Hristos (EĪ, 333/14).

Se întilnește însă și la conectorii disjunctivi: **au** dară ai obidit vrun om mișel, **sau** ai ucis, **sau** ai furat, **sau** doară ai vîndut pre cineva, **sau** n-ai lăcuit bine cu vecinul tău **sau** ai făcut iubire trupului, **sau** doară ai grăit menciună, **sau** n-ai iubit pre toți oamenii unul ca altul (CS, 40^f/6–15); **Au** frații, **au** surorile, **au** pre tată-său, **au** pre nună-sa, **au** muiarea, **au** feciorii, **au** țarini (BB, Mt, 19, 29).

Fenomenul, în ansamblul său, se întilnește și în textele libere: *Ce, s-au întorsu apoi oștile de țară și singur Vasilie vodă și au înfrîntu pe munteni și au prinsu cîțva vii și au și peritu den munteni* (MC, 229^{*}/6–8); *toate trebile împărății poartă și de pace și de oaste și de pășii și de domnii a le schimba și a le da* (U, 55, 1–3); *cărora nici adînc fundul mării, nici nestrăbătută a pămîntului grosime, nici pre sub rădăcinile munților (...), nici nici depărtarea locului, nici primejdia mării, nici nevoia agiunsului și așeși nici iuțimea și arsura focului* (CO, 431: 39, 9–13); *la grec milă sau omenie, sau dreptate, sau neviceșug, nici unele de aceste nu sînt, sau frica lui Dumnezeu* (NL, 242, 4–6).

8.2. O altă fază în constituirea perioadei, ca unitate a discursului, a fost apariția ramificării și, implicit, a paralelismului sintactic. Semnele unor astfel de procedee apar în traduceri: *am supt mine voinici și grăiesc unuia să margă și mearge, și altuia să vie și vine, și robul meu să facă aceasta și face* (TE, 62^f/7–9); *caută ce feali de omu e: jidov sau păgîn, cinstit au rușinat, derept au păcătos, destoinic au ba, bogat au mișel cum era și acest sutaș* (TE, 63^f/2–3).

Structurile mai ample au fost cunoscute, de asemenea, din textele traduse: *Iară să mie nu veți hi îngăduindu și nu veți face toate porăncelele mele și să veți hi urîndu aceste porănci ale mele și sufletul vostru va hi lepădîndu lege me și legătura me o veți lepăda, eu încă aceasta voi face cu voi* (CB II, 79). Dar, treptat, ele au trecut în exprimarea liberă, ca procedeu retoric, cu impact emotiv gradat, realizat prin mărirea distanței dintre protasă și apodosă: *că niciun lucru lumesc nu-și aducea aminte, nici de mîncare, nici de băutură, nici de viață, nici de moarte...* (AI, 14); *Necazul, au supărarea, au foametea, au golătatea, au primejdiia, au sabiia* (AI, 61); *...că altă învățătură trebui bărbatului și alta muerii; altă îndreptare trebuie bătrînelui și alta tînărului, altă povățuire trebuie bogatului și alta săracului; altă mîngîiare trebuie celui vesel și alta celui trist; altă vindecare trebuie celui sănătos și alta celui bolnav...* (AI, 136).

9. Concluzii

Prin evoluția normei literare, s-au evidențiat în timp, în inventarul conectorilor coordonatori, elemente latinești, creații pe teren românesc și forme și sensuri impuse de textele-sursă, după rigorile de atunci ale traductologiei. Configurarea celor șapte tipuri de contexte ale coordonării omogene și neomogene a însemnat reducerea seriilor sinonimice și o delimitare progresivă a valorilor. Raportul dintre tradiție și inovație a fost marcat, printre altele, de două aspecte mai importante: detașarea treptată de determinismul modelelor în traducere, prin concurența textelor originale, și conservarea, la nivel frastic, a tipurilor de coordonare concesivă și condițională din latina populară.

Descrierea conectorilor copulativi din limba română veche oferă posibilitatea unei abordări mai nuanțate a acestui raport sintactic în limba actuală.

Bibliografie

A. Studii

- Arvinte, V. (2004). *Normele limbii literare în Biblia de la București (1688)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.
- Avram, M., (1960). *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română*, Editura Academiei, București.
- Bujor, I. & Chiriac, Fr. (1971). *Gramatica limbii latine*, Editura Științifică, București.
- Candrea, I.-A. (1916). *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII, traduse din slavonește*, Atelierele Grafice Socec, București.
- Costinescu, M. (1981). *Studiu filologic*, în CV.

- Densusianu, Ov. (1961). *Istoria limbii române*, II, Editura Științifică, București.
- Dimitrescu, F. (1973). *Contribuții la istoria limbii române vechi*, Editura Didactică și Pedagogică, București.
- Dragoș, E. (1995). *Elemente de sintaxă istorică românească*, Editura Didactică și Pedagogică, București.
- Dumitrescu, S. C. (1979). *Coordonarea prin joncțiune în limba română*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- Ernout, A. & Meillet, A. (1994). *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Klincksieck, Paris.
- Frîncu, C. (2009). *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, Casa Editorială Demiurg, Iași.
- GALR = Guțu Romalo, V. (coord.), *Gramatica limbii române*, I. *Cuvîntul*, II. *Enunțul*, Editura Academiei Române, București.
- Gafton, Al. (2001). *Evoluția limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.
- GBLR = Pană Dindelegan, G. (coord.), *Gramatica de bază a limbii române*, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2010.
- Graur, Al. (1956). *Pentru o sintaxă a propozițiilor principale*, în vol. *Studii de gramatică*, I, Editura Academiei, București.
- ILR II = Rosetti, Al., Cazacu, B. & Coteanu, I. (coord.), *Istoria limbii române*, Editura Academiei, București, 1969.
- ILRL = Gheție, I. (coord.), *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, Editura Academiei, București, 1997.
- Iordache, R. (2002). *Exprimarea ideii de concesiune în limba latină*, Editura Paideia, București.
- Irimia, D. (2008). *Gramatica limbii române*, Editura Polirom, Iași.
- Merlan, A. (2001). *Sintaxa limbii române. Relații sintactice și conectori*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.
- Niculescu, Al. (1965). *Individualitatea limbii române între limbile romanice. Contribuții gramaticale*, Editura Științifică, București.
- Rosetti, Al., Cazacu, B. & Onu, I. (1971). *Istoria limbii române literare*, I, Editura Minerva, București.
- SLR = Avram, M. (coord.), *Sintaxa limbii române în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, Editura Academiei Române, București, 2007.
- Stan, C. (2013). *O sintaxă diacronică a limbii române vechi*, Editura Universității din București, București.
- Stati, S. (1990). *Le transphrasique*, Presses Universitaires de France, Paris.
- Ștefănescu, A. (2007). *Conectori pragmatici*, Editura Universității din București, București.
- Trandafir, Gh. D. (1996). *Alte probleme controversate de gramatică a limbii române actuale și de lingvistică generală*, Editura Universității din Craiova, Craiova.
- Zafiu, R. (2005). *Conjunțiile adversative în limba română. Tipologie și niveluri de incidență*, în Pană Dindelegan, G. (coord.), *Limba română, Structură și funcționare*, Editura Universității din București, București.

B. Surse

- A = *Alexandria*, Studiu introductiv, ediție și glosar de Florentina Zgraon, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2006.
- AB = *Istoria Țării Românești* (Anonimul Brîncovenesc), Ediție întocmită de Constantin Grecescu, Editura Științifică, București, 1959.
- AI = Antim Ivireanu, *Opere*, Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Editura Minerva, București, 1972.
- BB = Biblia adică Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament, Editura Institutului Biblic și de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române, București, 1988.
- BDR = I. Bianu, *Documente românești*, partea I, tom I, fasc. 1–2, 1576–1632, București, 1907.
- CB II = B. Petriceicu Hasdeu, *Cuvențe den bătrâni*, Tomul II, Ediție G. Mihăilă, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1984.
- CC² = *Carte cu învățătură* (1581), publicată de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, Atelierele Grafice Socec & Co, București, 1914.
- CLRV = *Crestomația limbii române vechi*, Volumul I (1521–1639), Editura Academiei Române, București, 1994.
- CO = Dimitrie Cantemir, *Opere*, Ediție Stela Toma, Virgil Cîndea, Nicolae Stoicescu, Editura Academiei Române, Univers Enciclopedic, 2003.
- CPV = Teodor Corbea, *Psaltirea în versuri*, Ediție, studiu introductiv, note și glosar de Alin-Mihai Gherman, Editura Academiei Române, București, 2010.
- CS = *Codex Sturdzanus*, Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de Gheorghe Chivu, București, Editura Academiei Române, 1993.
- CV = *Codicele voronețean*, Ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu, Editura Minerva, București, 1981.
- DÎ = *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, Text stabilit și indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Alexandru Mareș și Alexandra Roman-Moraru, Introducere de Alexandru Mareș, Editura Academiei, București, 1979.
- DPS = Dosoftei, *Psaltirea de-năles*, Text stabilit și studiu lingvistic de Mihaela Cobzaru, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2007.
- EÎ = *Evangelhie învățătoare* (Govora, 1642), Ediție, studiu introductiv, note și glosar de Alin-Mihai Gherman, Editura Academiei Române, București, 2011.
- F = Fiziologul. Archirie și Anadan, Ediție, V. Guruianu, Magdalena Georgescu, Editura Minerva, București, 1997.

- FD = *Floarea darurilor*, în vol. *Floarea darurilor. Sindipa*, Ediție Alexandra Moraru, Magdalena Georgescu, Editura Minerva, București, 1996.
- INB = *Învățăturile Sfințului Voievod Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, Ediție Dan Zamfirescu, Editura Roza Vânturilor, București, 2010.
- ITR = *Istoriia Țării Rumînești*, atribuită Stolnicului Constantin Cantacuzino, Ediție critică, studiu filologic, studiu lingvistic, glosar și indice de nume proprii de Otilia Dragomir, Editura Academiei Române, 2006.
- MC = Miron Costin, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace, Cronica polonă...*, Ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P.P. Panaitescu, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958.
- MO = Mihail Moxa, *Cronica universală*, Ediție critică, însoțită de izvoare, studiu introductiv, note și indici de Gheorghe Mihăilă, Editura Minerva, 1989.
- NL = Ion Neculce, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Editura Minerva, București, 1982.
- NTB = *Noul Testament 1648*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române, Alba Iulia, 1988.
- PH = *Psaltirea Hurmuzaki*, Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Ion Gheție și Mirela Teodorescu, Editura Academiei Române, 2005.
- PO = *Palia de la Orăștie* (1682), Text stabilit și îngrijire editorială de Vasile Arvinte, Ioan Caproșu și Alexandru Gafton, Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza" Iași, 2005.
- Pred = *Predoslovii*, Antologie și cuvînt înainte de Tudor Nedelcea, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1994.
- PS = *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII, traduse din slavonește*, Ediție I. A. Candrea, Atelierele Grafice Socec, București, 1916.
- RG = Radu logofătul Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brîncoveanu voievod (1688–1714)*, Studiu introductiv și ediție critică întocmite de Aurora Ilieș, Editura Academiei Române, 1970.
- RP = Popescu, R., *Istoriile domnilor Țării Rumînești*, în vol. *Cronicari munteni*, I, Ediție Gregorian M., Editura pentru Literatură, București, 1961.
- S = *Sindipa*, în vol. *Floarea darurilor. Sindipa*, Ediție Alexandra Moraru, Magdalena Georgescu, Editura Minerva, București, 1996.
- TE = Coresi, *Tilcul evangheliilor și Molitevnice rumînesc*, Ediție critică, de Vladimir Drimba, cu un studiu introductiv de Ion Gheție, Editura Academiei Române, București, 1998.
- U = Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P.P. Panaitescu, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955.
- VO₁ = Varlaam, *Opere, Răspunsul împotriva Catihismului Calvinesc*, Ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mirela Teodorescu, Editura Minerva, București, 1984.
- VO₂ = Varlaam, *Opere, Carte românească de învățătură, Răspunsul împotriva Catihismului Calvinesc...*, Alcătuire, transcriere a textelor, note și comentarii, glosar și bibliografie de Manole Neagu, Editura Hyperion, Chișinău, 1991.